

Stanisław Ignacy Witkiewicz *Nexasitnost*

Stanisław Ignacy Witkiewicz

Nexasitnost

S poljskoga preveo
Dalibor Blažina

disput

Biblioteka *književna* smotra
Zagreb, 2019.

*Posvećeno
uspomeni na Tadeusza Micińskiego*

PRVI DIO
BUĐENJE

BUDENJE

Genezyp Kapen nije podnosio ropstvo ni u kakvoj formi – od najranijeg djetinjstva iskazivao je prema njemu nesavladivu odvratnost. (Unatoč tome nekakvim je nepojmljivim čudom izdržao osmogodišnju dresuru oca-despota. Međutim, to bi se prije moglo shvatiti kao navijanje opruge – znao je da se jednom mora odvrtjeti, i to ga je držalo.) Kad je imao tek četiri godine (već tada!), za ljetnih šetnji preklinjao je majku i guvernantu da mu dopuste makar pogladiti kakvo pseto koje se prijeteći trgalo na lancu ili malog, melankoličnog psića koji je tiho tulio na pragu pseće kućice – samo ga pogladiti i dati mu da nešto pojede, ako već nije moglo biti riječi o tome da ga se pusti s lanca na slobodu.

U početku su mu dopuštali da za te svoje nesretne prijatelje uzima od kuće hranu. Ali uskoro je ta manija prešla mjeru dopustivu čak i u njegovim uvjetima. Zabranili su mu to jedino, istinsko zadovoljstvo. Zbivalo se to uglavnom kod njih na selu, u beskidskotatranskom Ludzimierzu. No jednom, tijekom boravka u regionalnoj prijestolnici K., otac ga je odveo u menažeriju. Nakon bezuspješnih molbi da se iz kaveza puste nekakvi majmuni pavijani, prve životinje koje je ondje ugledao, bacio se na čuvara i dugo ga šakicama udarao po trbuhu, ranjavajući se na kopču remena njegovih hlača. Zauvijek je Zypcio zapamtio plavetnilo neba tog kolovoškog dana, tako hladno i okrutno ravnodušno

prema patnjama sirotih životinja. I ono veličanstveno sunce, dok je njima (i njemu) bilo tako loše... Premda se na dnu svega krila nekakva odvratna ugoda... Završilo je grčevitim plačem i teškim živčanim napadom. Nakon toga Genezyp gotovo tri dana nije spavao. Mučili su ga čudovišni košmarni sni. Vidio je sebe kao starog mjamuna koji tresе kavezom, ne mogavši preskočiti drugom, sličnom majmunu. Taj drugi imao je nešto čudno: bilo je to crveno i plavo te neobično gadno. Nije se sjećao je li to zaista vidio. Bol koja ga je gušila u prsima i predosjećaj nekakva zabranjena, odvratna užitka slijevali su se u jedno... I drugi je majmun bio on sâm, pa je samoga sebe istodobno promatrao sa strane. Kako se to zbivalo, nikada nije shvatio. Zatim golemi slonovi, veliki lijeni mačci, zmije i tužni kondori – svi su oni postali njim samim i istodobno nisu bili njime. [U stvarnosti ta je stvorenja vidio samo letimično, kada su ga, dok se trzao u suhim jecajima, izvodili na drugi izlaz.] Tri je dana proživio u nekakvu čudnovatom svijetu zabranjenih muka, bolnog stida, odvratne slatkoće i tajanstvene uzbuđenosti, ležeći pritom u vlastitom krevetiću. Kada se nakon svega probudio, bio je slab poput crijevca, ali je zato nakupio opravdanog prezira prema samom sebi i svakoj slabosti općenito. Nešto se u njemu okrenulo protiv njega samog – bio je to zametak planskog jačanja snage same po sebi. Rasijani stric, obiteljski izrod, luđimjerski rezident, govorio je: “Ljudi koji se dobro odnose prema životinjama prema svojim se bližnjima ponašaju kao čudovišta. Zypeka treba odgajati strogo, inače će iz njega izrasti monstrum.” Upravo ga je tako kasnije odgajao otac, nimalo ne vjerujući u dobre rezultate te metode – činio je to, posebice u početku, jedino radi vlastitog zadovoljstva. “Poznavao sam dvije gospođice iz tzv. ‘dobre kuće’, odgojene u samostanu – govorio je. – Jedna je bila k..., a druga opatica. Ali otac obiju bio je jamačno isti.”

Kada je Genezyp navršio sedam godina, objave te vrste nazgled su se potpuno stišale. Sve se povuklo u dubinu. U tom se razdoblju snuždio i, uz ostalo, prepustio zabavi, toliko različitoj od svih ostalih. Sada je odlazio u šetnje, sâm ili sa svojim rođakom Toldziom, koji ga je uvodio u nov svijet autoerotskih per-

verzija. Bili su to trenuci užasa dok je u nedalekom parku svirala uzbudljiva glazba, a dječaci su se, skriveni u grmlju, uzajamno nadraživali, izgovarajući suptilne gadosti i ispitujući različite mirise. Sve dok na kraju ošamućeni, uspaljenih obraza i očiju iskošenih od neizrecive žudnje, zagrljeni, ne bi u svojim zdravim, jadnim tjelešcima izazvali paklenski drhtaj nepoznate, vječne tajne, nedostižna užitka. Sve češće su ga pokušavali istražiti – ali ne bi mogli. Onda bi opet pokušavali još češće. Izlazili bi zatim iz grmlja blijedi, crvenih ušiju i očiju, šuljali se poput lopova, puni čudnovatog “malaise”, gotovo bola, ondje negdje... Djevojčice, koje su se veselo igrale, izazivale su u njima čudnovato neugodan dojam. Bilo je u tome i tuge i straha, i žalosti za nečim nepoznatim, beznadnim, strašnim, a unatoč tome ugodnim. Nekakva bestidna nadmenost u odnosu na sve ispunjavala ih je odvratnim ponosom. S prezirom i skrivenim stidom promatrali su druge dječake, dok ih je pogled na lijepe mlade ljude, koji su se udvarali odraslim damama, ispunjavao mržnjom, pomiješanom s mračnom, ponižavajućom ljubomorom u kojoj se, međutim, krila nekakva čudnovata privlačnost izdizanja iznad uobičajene životne svakodnevice. Za sve je bio kriv (naravno, kasnije) Toldzio. Premda je prije toga baš on bio onaj najbliži, najvažniji prijatelj, onaj koji je prvi ovladao čudnom tajnom zlokobnog užitka i udostojao se uputiti u nju Zypeka. Ali zbog čega ga Zypek kasnije tako jako nije volio. Trajalo je to s prekidima dvije godine. No potkraj druge godine njihovo se prijateljstvo počelo kvariti. Možda upravo zato. U to vrijeme, u vezi s tajanstvenim užicima, pojavili su se neki novi simptomi... Zypcio se preplašio. Možda je to nekakva strašna bolest? Možda kazna za grijeh?

U to vrijeme majka ga je, protivno očevoj volji, počela podučavati religiji. O t o m e se tu nije govorilo kao o grijehu. No unatoč tome Zypcio je osjećao da, prepuštajući se Toldziovim navadama, čini nešto djetinje “nedžentlensko”, nešto loše. Pa ipak, to je zlo imalo posve drukčiju dimenziju od nespremnosti za školski sat, ljutnje na roditelje ili peckanja sestrice, koja izvan

* Fr. – nelagoda; mučnina; slabost.

toga za njega uopće nije postojala. Odakle je stizao taj osjećaj zla i zašto su ga spopadale tuga i grižnja savjesti, to nije mogao shvatiti. Odlučio se na smion korak: s hrabrošću osuđenika otišao je ocu i sve mu ispriповijedao. Strašno tjeskoban i prestrašen, više zbog perspektive ludila nego tjelesnog kažnjavanja, zainatio se i prestao s odvratnom navikom. Jer, cijenio je u sebi razum, koji ga je u prirodoslovnim diskusijama o tajnama prirode izdizao iznad vršnjaka, pa čak i iznad prevrtljivog, godinu dana starijeg Toldzia, koji je uz to bio grof – dok je on bio samo barun, i to “sumnjiv”, kako je upravo od njega saznao.

Započelo je razdoblje pretvaranja u zdravu životinju. Borbe, jurnjave, sport u svim varijantama protjerali su iz njegove duše sjećanje na pojave koje su, unatoč svemu, s “prirodnoznanstvenog motrišta” (?), ipak bile zanimljive. Naime, otac nije ponudio nikakvu zadovoljavajuću teoriju o njima. Ali manija oslobađanja zatočenih pasa vratila se s dvostrukom silinom. Sada se ona vezivala uz sport – bila je ujedno plemeniti ispit hrabrosti. Često se vraćao kući izujedan, poderane odjeće, isprljan blatom. Jednom je dva tjedna morao hodati s rukom u zavoju, što je pokvarilo seriju iznimno važnih bitaka s protivničkom strankom “mladoturaka”. Taj je nesretni slučaj ponešto oslabio njegov entuzijizam za te stvari. Sve je rjeđe odlazio u svoje oslobodilačke pohode. A zbivalo bi se to uvijek kada bi poželio zapravo nešto drugo... Zamjenska djelovanja.

Stiglo je takozvano razdoblje sublimacije. No grubo ga je prekinula škola. Za neke prirode (uostalom, vrlo malobrojne) ubitačan, prisilan, gotovo mehanički rad, koji prije odbija od učenja nego što potiče interes za njegove tajne, prekinuo je najbolje razdoblje u životu dječaka u kojemu se slutnje nepoznatog vežu uz buđenje osjećaja prema djevojčicama (ili prije prema “onoj jednoj jedinoj”), stvarajući iznad običnog svakodnevnog života izmaglicu neosviještene metafizičke neobičnosti (još uvijek ne čudnovatosti). Zypcio je, unatoč bjelodanim sposobnostima, teško učio. Prisila je u njemu uništavala svaki spontani entuzijizam. Cijelu bi se zimu naprosto duševno sagibao pod teretom obveza, dok bi i kratak odmor na selu bio ispunjen sada jednako obve-

zatnim sportom i seoskim zabavama. Osim vršnjaka, koji su mu u tu svrhu bili predodređeni, nije viđao nikoga i nigdje u okolici nije “bivao”. Kada bi se s približavanjem jeseni već počinjao pomalo odvajati, opet bi se vraćalo isto, i tako je dogurao do mature.

Obećao je ocu da će s ispita otići ravno na selo i to je obećanje održao. Na taj je način izbjegao stadne maturalne svečanosti, te je čist i nevin, premda s osjećajem gotovo paklenih životnih mogućnosti, stigao pred kuriju – takozvanu roditeljsku palaču, koja se nalazila u brdovitoj okolici nedaleko od Ludzimierza. Tek je tu počelo.

Informacija

Kao što je poznato, još prije škole postao je svjestan da je barun i da njegov otac, vlasnik goleme pivovare, nije isto što i majka, grofica s primjesom mađarske krvi. Prošao je kroz kratko razdoblje snobizma, ali potpuno lišenog zadovoljstva: s majčine je strane navodno sve bilo dobro – nekakvi junaci, Mongoli, divlji pokolji za vrijeme Vladislava IV.* – no očevi preci nisu zadovoljavali njegove ambicije. Zato je, vođen sretnim instinktom, već od 4. razreda (od 3. je išao u školu) postao demokrat i zanemario taj nesavršeni kompleks svog podrijetla. To mu je donijelo mnogobrojna priznanja i omogućilo da stanovito poniženje preokrene u pozitivnu vrijednost. Radovao se tom pronalasku.

Zypek se probudio nakon kratkog poslijepodnevnog sna. Ali nije se probudio samo iz tog, nego i iz onog sna, koji je trajao već pet godina! Od životinjskih vremena dječjih bitaka razdvajala ga je pustinja. Kako li je samo žalio što to nije moglo trajati vječno! Ta važnost svega, neponovljivost i nužnost, uz istodobni osjećaj da sve to i nije tako ozbiljno – i lakoća i bezbrižnost koje su odatle prozlazile čak i kad bi postao svjestan poraza u bitkama sa samim sobom. Nikad više!... Međutim, ono što je tek trebalo doći činilo se još zanimljivijim, o – mnogo – štoviše, beskonačno zanimljivijim. Drugi svijet. I tko zna zašto se sjećanje na djetinjte

* Vladislav IV. (1595-1648), polj. kralj iz švedske dinastije Vaza. U njegovo vrijeme Poljska je vodila mnogobrojne ratove s Rusijom, Švedskom, Turskom, Kozacima.

perverzije, zajedno sa svim svojim teretom predbacivanja zbog tih "zločina", sada povuklo, kao da je ono zaista odigralo presudnu ulogu u čitavom budućem životu. Možda je zaista i bilo tako. Poslije duljeg vremena poželio je ono isto, ali se suzdržao. Zadržao ga je stid od žena koje još nije upoznao, premda je baš jučer...

Informacija

U kući su ga držali u željeznoj disciplini, a na odmoru – ha – to društvo nikad nije bilo onakvo kakvo bi poželio! Pa ipak, čuo je tu i tamo ponešto od kolega koji su progutali više stvarnosti od njega. Iako to nije bilo najvažnije.

Dakle ipak – sve jest. Ta konstatacija i nije bila tako banalna kako bi se moglo učiniti. Podsvjesna, životinjska ontologija, uglavnom animistička, nije ništa u odnosu na prvi bljesak pojmovne ontologije, prvi bljesak egzistencijalnog suda. Sama činjenica postojanja nije mu do sada bila ništa čudno. Sada je prvi put shvatio bezdanu dubinu tog problema. U nekakvom djetinje začaranom i djetinje zlatnom svijetu najboljih, nepovratnih dana ukazalo mu se najranije djetinjstvo, osvjetljeno prahom nezemaljske čežnje: majčina rodna palača u istočnoj Galiciji i oblak, užaren od bjeline, pod kojim vreba oluja, i žabe što krekeću u gliništima pokraj ciglane, i škripa zahrđala bunara. Prisjetio se i pjesmice nekog kolege s kojim se nije smio igrati.

O, čudna, tiha popodneva ljeti
I pune jezgre sočnog voća,
Zaboravljeni bunar u hladovitoj sjeni.
I zatim lude večeri i noći...

Taj jadni pjesmuljak za njega je izražavao upravo to: veličinu života i nepojmljivost svakog njegovog trenutka, i zastrašujuću dosadu, i čežnju za nečim nezamislivo velikim. Ali tek je sada to potpuno shvatio. Onda, kada mu je Ptaš prvi put pročitao tu glupariju u školskom dvorišnom zahodu, ona još uvijek nije izražavala baš ništa. Prošlost se rasvjetljavala u bljesku objava sadašnjosti kao drukčiji, do tada nepoznati svijet. Trajalo je to